

A „VIDÉKI” SZUBURBANIZÁCIÓ MAGYARORSZÁGON, PÉCS PÉLDÁJÁN

(Suburbanization in Hungary – A Case Study of Pécs)

BAJMÓCY PÉTER

A szuburbanizáció fogalma

A szuburbanizációt – mint folyamatot – egy megközelítés szerint a globális urbanizációhoz kapcsolva érdemes vizsgálni (*Enyedi* 1988). Ebben a vonatkozásban a szuburbanizáció egyaránt jelent koncentrációs és dekoncentrációs folyamatot is. Koncentráció az egész ország vonatkozásában, hiszen a rurális térségek rovására a nagyvárosi térségek tovább növekednek, a vidékről, elsősorban a hanyatló falusi térségekből való elvándorlás tovább tart. Dekoncentráció azonban magának a nagyvárosnak, a nagyvárosi zónának a vonatkozásában, hiszen a népességnövekedés súlypontja a nagyvárosról, mint a zóna magterületéről a városközeli falvakba, a gyűrűbe tevődik át. Dekoncentráció azonban abban a vonatkozásban is, hogy tényleges mozgások indukálódnak a nagyvárosból az agglomerációba, tényleges kiköltözések történnek a nagyvárosból a környékbeli falvakba (*Tímár* 1995).

A magyarországi (szub)urbanizáció rövid története

A magyarországi urbanizációt, így a szuburbanizációs szakaszt is a megkésettég jellemzi a nyugat-európai folyamatokhoz képest (*Enyedi* 1988). Az semmiképpen sem vitatható, hogy jelenleg Magyarországon a legkomolyabb szuburbanizációs folyamatok a főváros környékén zajlanak, s ehhez képest bármelyik nagyváros körüli népességvándorlási tendencia jelentéktelennek tűnhet.

A nyugati szuburbiák gazdag elővárosok. Magyarországon azonban a szocialista időszak alatt vagy hiányoztak a szuburbiák, vagy a vidékről a városba migráló, ám magába a városba beköltözni nem tudó (vagy nem akaró) népesség hozott létre elővárosokat. Így néhány Budapest környéki Budai-hegység-beli településtől eltekintve szegény szuburbiák jöttek létre. A rurális elemek sokkal erősebben jelentek meg az agglomerációkhoz tartozó településeken, mint a hasonló nyugat-európai nagyvárosok esetében. A házak építési stílusa, jegyei a rurális térségek falusi házaihoz hasonlítanak, sokan foglalkoztak a ház körüli kiskertekben növények termesztésével, vagy állattartással. A falvakból a nagyvárosok felé migráló lakosság egy része saját szándéka szerint is a nagyváros körüli falvakat preferálta, hiszen így a váltás sokkal kisebb volt, a falusi házat egy másik falusi házra lehetett felcserélni, nem egy nagyvárosi bérházra.

A vidéki nagyvárosok esetében a második világháború után, de leginkább a hatvanas évektől a gyors urbanizáció volt a jellemző. A városi népesség növekedése szinte kizárólag (egyres idegenforgalmi jellegű városoktól eltekintve) az iparhoz volt köthető. Ahogy erősödött az ipari decentralizáció, úgy gyorsult a vidéki közép- és nagyvárosok, elsősorban a megyeszékhelyek növekedése. A megyeszékhelyeken meglévő nagyvárosi lakáshiány és a falusi családi ház vonzóereje miatt egyes városközeli falvak népessége is növekedésnek indult (vagy folyamatosan tovább növekedett). A növekedés bázisát azonban itt is a távoli falvakból való beköltözés jelentette, és a rurális jegyek is hasonlóak, mint Budapest környékén. A különbség a jelenség mértékében van.

Az 1980-as évek a vidéki közép- és nagyvárosok esetében változást hoztak. A gazdaság növekedési üteme visszaesett, lecsökkent az állami lakásépítések üteme is. Az épülő új lakások egyre nagyobb hányada származott magánéros építkezésekből. A lakásépítések összvolumene is visszaesett. Az urbanizáció üteme lassult, az ingázás állandóvá válása miatt egyre kevesebben költöztek a városokba. A vidéki nagyvárosok, elsősorban a megyeszékhelyek nagy részének a népességnövekedése azonban még folyamatos, bár kisebb mértékű volt, mint az előző dekádban. 1981-től természetes fogyás váltotta fel az addigi természetes szaporodást.

A kiteljesedő szuburbanizáció

A nyolcvanas évek második felétől megindult a szuburbanizáció Magyarország nagyobb vidéki városai körül, méghozzá mindkét értelemben. Egyrészt a központi városok helyett a népességnövekedés súlypontja a gyűrűbe, a városokat övező falvakba tevődött át. Kivételt jelent néhány erősen ipari jellegű nagyvárosunk (Miskolc, Tatabánya), ahonnan a népesség elvándorlása már a nyolcvanas években megindult, és az elvándorlás részben a közeli falvakba, részben viszont az ország távoli vidékei felé irányult. Így a csökkenő népességű nagyváros melletti növekvő falvak dekoncentrációt jelentenek, melynek okai egyes iparágak strukturális válságában keresendők. Másrészt tényleges kiköltözési folyamatok indultak meg a nagyvárosokból a környező falvakba. A szuburbanizáció azonban több szempontból is speciális időszakban indult meg Magyarország területén. Egyrészt a szuburbanizáció megindulása a természetes fogyás időszakára esik, és ez azért lényeges, mert elvileg így az is elképzelhető, hogy bár egy település népessége csökken, mégis mint népességkoncentráció gócpont kerül számításba, ha a népességcsökkenése az országos átlagnál kisebb. Másrészt a szuburbanizáció egy olyan időszakban indult meg, amikor a gazdaságban jelentős visszaesés volt megfigyelhető, a népesség széles rétegeinek megélhetési viszonyai romlottak, a lakásépítés dinamizmusa is alacsony szintre csökkent. Harmadrészt a szuburbanizáció sokkal jelentősebb falusi szektor mellett (mindössze 55–65% a városi népesség aránya) indult meg, mint az urbanizáció hasonló szakaszában nyugaton. Ráadásul a városi népesség egy része olyan településeken él, amelyek csak jogilag városok, tényleges városi funkciókkal

nem vagy csak alig rendelkeznek. Így a „potenciális kiköltözők” köre szűkebb, mint a nyugati országokban, valószínűleg csökkentve ezzel a szuburbanizáció mértékét.

Mindezekkel együtt a kilencvenes években Magyarországon mintegy harminc-harmincöt olyan város volt, ahol megfigyelhető a szuburbanizáció jelensége, amelyek körül dinamizálódott, népességüket növelő falvak találhatók.

A szuburbanizáció Pécs környékén

Az 1990-es évek éles törést jelentettek Baranya megye településeinek demográfiai folyamataiban. Pusztán a népességszámok változását vizsgálva, a növekvő népességű települések száma a negyvenes évek óta folyamatosan csökkent (1. táblázat). Az 1980-as évekre már a megye településeinek kevesebb, mint 10%-a mutatott népességnövekedést, úgy, hogy a növekvő lakosságú városok száma is jelentősen lecsökkent. Ehhez képest állt be jelentős fordulat a kilencvenes évek közepére, igaz továbbra is többségben vannak a csökkenő lélekszámú falvak, viszont egyrészt a növekvő lakosságú városok száma kettőre csökkent (Bóly, Szentlőrinc), és ami még fontosabb, a falvak 38%-ának (109-nek) újra növekszik a népessége. Természetesen ez a tény önmagában nem igazolja a szuburbanizáció létét Baranya megyében, illetve Pécs körül, de mindenképpen jelzi a változásokat. Külön kiemeltük a vizsgálatunk során azokat a Baranya megyei településeket, amelyek közúton Péctől nincsenek messzebb 25 km-nél. Összesen 72 ilyen hely volt, közöttük három város (Komló, Pécsvárad, Szentlőrinc), a többi község. A vizsgált területhez hozzávettünk magát Pécs városát is, valamint a területi folytonosság megőrzése végett a közlekedési helyzete miatt az eddig enklávéként jelentkező Aranyosgadányt, s így végül 74 település képezte a vizsgálat ezen részének tárgyát.

1. TÁBLÁZAT

*A növekvő népességű települések százalékos aránya Baranya megyében.
(The Share of Settlements with Increasing Population in Baranya County)*

	1941–1949	1949–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990	1995–1998
Baranya megye	53,8	29,3	19,2	14,5	9,8	36,8
Város	90,0	90,0	100,0	100,0	40,0	20,0
Község	52,6	27,2	16,4	11,5	8,7	37,3

Megjegyzés: A városok adatai mindig a jelenlegi tíz városra értendők.

1990-ig az 1990-es, 1995–1998 között az 1998-as településállomány figyelembe vételével, Dunafalvával.

Forrás: KSH alapján saját számítás.

Ugyancsak a népességszám változását vizsgálva a növekvő lakosságszámú települések mennyisége e szűkített területen is folyamatosan csökkent az 1940-es évek óta, úgy, hogy minden évtizedben szám szerint is többen voltak a csökkenő lélekszámú települések. Az 1980-as évekre már csak 12 település növelte a népességét a 74-ből, köztük két város (Pécs, Szentlőrinc), majd a kilencvenes évek közepére hirtelen 42 növekvő lakosságszámú települést találunk, s köztük a vizsgált térség

négy városa közül csak egyet (Szentlőrinc), s ez azt jelenti, hogy a Pécshez legközelebb lévő 73 település 58%-ának nő a népessége a kilencvenes évek közepén. A kilencvenes évekhez hasonló vagy ennél magasabb növekedési arányt csak két évtizedben, az 1880-asban és az 1920-asban jegyezték fel eddig, azaz a jelenlegi évtized folyamatai mindenképpen markánsnak tekinthetők Pécs környékén (is), különösen, ha hozzátesszük, hogy jelenleg a természetes fogyás korábban békeidőben soha sem tapasztalt mértéket ölt nemcsak országosan, hanem speciálisan Baranyában is (1997-ben a természetes fogyás a megyében 4,1 ezrelék volt).

A szuburbanizáció mérésére legalkalmasabb adatoknak a népességváltozás mértéke (és/vagy a vándorlási különbözet) valamint a lakásépítés dinamizmusa tűnnek. A Pécs környéki települések lakónépességének változása azonban korántsem mutat olyan szabályos képet, mint amit a prekonceptciónk alapján várni lehetne, a klasszikus centrum–periféria növekedés már a múlté. A megye perifériális térségeiben legalább annyi növekvő népességű település található, mint a megyeszékhely közelében. Sőt a legnagyobb arányú népességnövekedést nem is „szuburbán jellegű” települések, hanem különböző aprófalvak (Adorjás, Babarcszőlős) érik el, és csak utánuk következnek a pécsi agglomeráció legdinamikusabban növekedő, relatíve kis népességű községei (Cserkút, Gyód, Pogány, Keszű). Azonban míg Pécs környékén az előzőekben lehatárolt 74 település közül 43 (58%) mutatott népességnövekedést, és csak 11 (15%) került a legkedvezőtlenebb kategóriába, addig a teljes megye esetében 37% növekszik és 31% népessége fogy gyorsan. A kép tehát, ha nem is tűnik kristálytisztának, azért mindenképpen jelentős a Pécs környéki települések előnye. Még inkább megmutatkozik ez, ha nem arányaiban, hanem abszolút értékben vizsgáljuk a népességnövekedést. Ekkor az öt legjobban növő település már mind Pécs környéki (1995–97 között, három év alatt Kozármisleny népessége 200, Pogány 105, Szentlőrinc 103, Nagykozár 88, Szederkény 80 fővel növekedett, s a 15 leggyorsabban növekedő település közül is 13 Pécs környéki. (Kivétel az igen magas természetes szaporodással rendelkező cigányság által lakott Alsószentmáron, valamint a megyei szinten nagy népességű Mágocs.) A kilencvenes évek közepén Baranyában Pécs szenved el messze a legnagyobb fogyást (évi 1200–1300 fő).

A népességváltozást azonban nemcsak a vándorlások, hanem a természetes fogyás is befolyásolja, s mivel e mutató tekintetében is igen nagyok a különbségek a megyén belül, érdemes most külön csak a vándorlásokat megfigyelni. Ha a legnagyobb vándorlási nyereséggel rendelkező településeket vesszük szemügyre az arányokat tekintve ismét vegyes a kép, az abszolút értékeknél pedig szintén hasonló a helyzet a népességnövekedéshez, mindössze hiányoznak a magas természetes szaporodással rendelkező falvak, illetve megjelennek – szintén nem szuburbán típusként – azok a községek, amelyekben egy nagyobb szociális otthon torzítja a vándorlási adatokat (Somberek, Görcsöny, Vásárosdombó és részben Szederkény is).

Területi különbségek a szuburbanizáció mértékében

Pécs környékén tehát megindult a szuburbanizációs folyamat, azonban ez korántsem egyenletes mértékben érinti az egyes Pécs környéki településeket. Az, hogy pontosan hány dinamizált település található a megyeszékhely körül, a vizsgálat jelenlegi állapotában pontosan nem határozható meg, azonban ténylegesen is nehéz lehet eldönteni, hogy mikortól nevezhető egy folyamat szuburbanizációnak, mikortól nevezhetünk egy községet a népességszám-változás szempontjából dinamikusnak.

Pécs környékén a dinamizált települések egy kb. 20–25 km-es zónában veszik körül a várost. Ez persze nem azt jelenti, hogy ezen a körön belül minden település „szuburbán” jellegű, hanem inkább azt, hogy ezen a körön kívül nem érdemes jelenleg keresgélni. Pécs esetében is igaz az, hogy a város közigazgatási területén már nem állnak bőven rendelkezésre szabad, jó fekvésű területek. A szabad földterület egy részét a Mecsek foglalja el, ugyan ez a terület magas presztízssal, de a jelenleg beépíthető terület korlátozott, illetve vannak szabad területek a város déli, a Pécsi-víz menti területein, részben alacsony presztízzsel. Így aki új kertes, családi házra vágyik, annak sokkal inkább a város közelében lévő falvakban nyílik lehetősége ennek realizálására.

A Pécs körüli dinamikus zónában lévő falvak fejlődése azonban igen jelentős különbségeket mutat. A differenciák legfőbb magyarázó tényezőjének a várostól való távolság bizonyult. A leggyorsabb növekedést a Pécshez legközelebbi falvak mutatnak, és a távolság növekedésével csökken a dinamikus falvak aránya. A távolság jelen esetben nem konkrét légvonalbeli távolságot jelent, hanem sokkal inkább elérhetőséget. Mivel azonban a Pécs körüli, elsősorban a Pécstől délre eső területek úthálózatában felfedezhetők a sugarasság jegyei, így az elérhetőséget jól közelíti a közúton mért távolság. Előnyösebb helyzetben vannak azonban a főútvonalak mentén elhelyezkedő falvak, itt a szuburbán zóna csápszerűen megnyúlik, mint pl. a Pécs–Mohács út mentén Szederkényig, vagy a Pécs–Szigetvár úton Szentlőrincen túl. Ahol azonban a közúti összeköttetés nem megfelelő, oda a várhatóan sokkal lassabban indul meg a kiköltözés. Ilyen, pl. a csak jelentős kerülővel elérhető Aranyosgadány vagy a Mecsek túlsó, északi oldalán fekvő települések. A kiköltözéseket befolyásolja a falvak mérete is. Minél nagyobb egy falu népessége, annál többen költöznek ki. Ez önmagában is figyelembe veendő tény, amely egyáltalán nem lenne triviális. Magyarázatul az szolgálhat, hogy egyrészt a nagyobb falvak infrastrukturális és szolgáltatási ellátottsága jobb, mint a kisebbeké, így az ilyen jellegű hátrányok nem jelentenek gátló tényezőt a kiköltözési döntések meghozatalában. Másrészt a jelenlegi hazai szuburbanizációs folyamatban igen jelentős az informális hírforrások, áramlási csatornák szerepe, s egy nagyobb falu esetén egyszerűen több az esély, hogy egy rokon, ismerős már ott lakik, aki információt szolgáltat az adott település előnyeiről.

A szuburbanizáció motivációi

A szuburbanizáció folyamatát a hozzáférhető statisztikai adatokon túl egy Pécs környékén végzett kérdőíves felmérés segítségével vizsgáltuk, melynek eredményei a következőkben foglalhatóak össze. A kérdőívezés során hat Pécs környéki falu (Gyód, Keszü, Kozármisleny, Kökény, Pogány, Szemely) 60 háztartását térképeztük fel, olyan háztartásokat, akik az utóbbi egy évtizedben költöztek az adott faluba. Közülük 53 család Pécsről érkezett, így végül ők képezték a vizsgálat alapját. A megkérdezett családok nagyobb része értelmiségi, azonban a szakmunkások aránya is jelentős. A vizsgált háztartásoknál a kiköltözések ellenére az aktív kereső családfelek nagyobb része (81%) továbbra is Pécsre jár dolgozni. A vizsgálat igazolta azt a feltevést, hogy a szuburbanizációban részt vevő családok nagyobb része a nagyváros lakótelepeiről érkezik a városkörnyéki falvakba. A válaszadó családok 57%-a ugyanis a Kertváros lakótelepéről érkezett, további 6%-uk pedig más lakótelepekről (Úránváros, Szigeti városrész). Emellett jelentősnek bizonyult a Belvárosból való kiköltözés (19%).

Lényeges kérdés lehet a szuburbanizáció vizsgálatánál, hogy mi motiválja az embereket a város elhagyására, a szuburbiaiakba való kiköltözésre. Ennek eldöntésére néhány tulajdonság alapján értékelniük kellett a válaszadóknak Pécs, illetve szűkebben az előző lakás környékét valamint a jelenlegi lakóhelyet. Az eredményeket a 2. táblázat közli.

2. TÁBLÁZAT

A korábbi (pécsi) és a jelenlegi lakás, lakókönyezet, település megítélése a kiköltözők véleménye alapján (1=nagyon rossz, ... 5=kiváló)
(Opinions of People Who Went to Live in the Country Regarding the Previous (in Pécs) and the Present House, Environment and Settlement (1=Very Bad; 5=Excellent))

	Pécs	Községek	Kozármisleny	A községek Kozármisleny nélkül
Természeti környezet	2,85	4,6	4,71	4,56
A levegő tisztasága	2,58	4,68	4,65	4,69
Zajártalom	2,47	4,38	4,47	4,33
Szomszédság	3,62	4,51	4,59	4,47
Közlekedés	4,28	3,58	4,12	3,33
A munkahely elérhetősége	4,54	3,76	4,38	3,45
Élelmiszerbolt elérhetősége	4,65	3,84	4,25	3,66
Szolgáltatások elérhetősége	4,51	3,23	3,76	2,97
Infrastrukturális ellátottság	4,43	4,13	4,53	3,94
Közbiztonság	3,34	4,38	4,41	4,36

Forrás: Kérdőíves felmérés, 1998. szeptember.

Amíg a természeti adottságok esetében markáns a falvak előnye Péccsel szemben, s ugyanez igaz a közbiztonságra valamint a szomszédságra is, addig az ellátottságot, az alapintézmények (munkahely, élelmiszerbolt, szolgáltatások) elérhetőségét

jóval gyengébbnek ítélik a falvakban, mint a városokban. A falvak közül Kozármisleny mutatói jelentősen eltérnek a többi községetől. Ez a legnagyobb falu Pécs környékén (3889 lakos), és ez is fekszik a legközelebb a városhoz. A falu méretéből következően a szolgáltatások sokkal jobbak, mint a többi, zömmel 1000 lakos alatti községben, és ez az elérhetőségi mutatók megítélésében is realizálódik. A falvak ellátottsága a szolgáltatások terén a legkedvezőtlenebb, így nem meglepő, hogy e szolgáltatások jelentős részét továbbra is Pécssett veszik igénybe a környező falvak lakosai.

Úgy tűnik, a nyugati szuburbanizációhoz hasonlóan Pécs környékén is a saját családi ház iránti igény a meghatározó a városból való kiköltözések esetében. Annak ismeretében, hogy a kiköltözők nagyobbik része lakótelepekről érkezik, ez egyáltalán nem tűnik váratlanak. A megkérdezettek 58%-a esetében döntő, valamint további 8%-nál jelentős szerepet játszott a költözésben a saját ház iránti igény, amelyet leginkább és legolcsóbban a város körüli szuburbanizálódó településeken lehetett kielégíteni. Ezzel összefüggésben a nagyobb lakásméret szükségessége is fontosnak bizonyult (67%). A Pécsről kiköltözők 57%-a külön megjegyezte, hogy fontosnak tartja a gazdálkodás lehetőségét a kiköltözést befolyásoló tényezők között. Emellett megjelentek a már-már klasszikusnak tekinthető sztereotípiák, amelyek a városi élet ellen, illetve a falusi élet mellett szólnak. A szuburbán álom (Fishman 1987) úgy tűnik, Magyarországon is létezik, bár korántsem jut annyira meghatározó szerephez, mint pl. az Egyesült Államokban. A természetközelség, a csend, a nyugalom, a jó levegő, a falusi élet szépsége mind-mind megjelentek a kiköltözés tényezői között, de ugyanígy az is, hogy „el a városból”.

A szuburbanizáció tervezése, az egyes települések közötti, a potenciális kitelepülőkért folytatott verseny szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy milyen tényezők alapján választanak települést a migrálók, hogy milyen forrásból szerzik az információkat a településekről. Meglepő módon a közvetett információforrások dominálnak, ezen belül is az informális, döntően hallomás alapján történő információszerzés. A válaszadók valamivel több, mint fele részben vagy egészben hallomás, elmesélés alapján döntött arról, hogy konkrétan az adott településen kíván letelepedni. Emellett azonban számottevő az írott sajtó, mint médiaforrás is, a válaszadók 30%-a újságban, alapvetően újsághirdetésben találta meg a számára megfelelő telket. Az ez irányú marketingtevékenység még gyerekcipőben jár, legalábbis Pécs környékén, de a válaszokból kikövetkeztethetően és a polgármesteri interjúk alapján bizonyíthatóan már megjelent. A közvetlen információforrás kevésbé jelentős, bár a válaszolók bő harmadának konkrét előzetes vizuális tapasztalata is volt a településről, ahová költözött. A rekreációs szuburbanizáció következményekén sokan oda költöznek végül ki, ahol korábban kiskertjük, nyaralójuk volt, nemegyszer magát a nyaralót átalakítva lakóházzá.

Irodalom

- Cséfalvay Z. (1994) *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, Ikva Könyvkiadó KFT.
Enyedi Gy. (1976) *A Budapest probléma. Földrajz és társadalom*. Budapest, Magvető Kiadó. 294–315 o.
Enyedi Gy. (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Fishman, R. (1987) *Bourgeois Utopias: The rise and fall of suburbia*. New York, Basic Books.
Mészáros R. (1994) *A település térbelisége*. Szeged, JATE-Press.
Rechnitzer J. (szerk.) (1985) *Vonzáskörzetek–Agglomerációk II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Tímár J. (1995) *Az alföldi szuburbanizáció sajátosságai*. Kandidátusi értekezés. Békéscsaba.

SUBURBANIZATION IN HUNGARY – A CASE STUDY OF PÉCS

PÉTER BAJMÓCY

The suburbanisation – the second stage of the urbanisation process – started in Hungary in the middle of the 1980's. The out migration from the centres of the largest towns to the ring and to the villages around them started at this time, first in Budapest, then in about 1990 in the other larger towns. This article examines the scale and the reasons of this process around Pécs, the fifth largest Hungarian town. In the 1990's all the settlements near Pécs had population growth. At that time the population of Baranya county decreased. Most of the people who migrated out from Pécs were intellectual workers, who came from one of the large block of flats of Pécs. They appreciate the villages better than Pécs due to the environment, neighbourhood and the public security, but Pécs still has better accessibility factors.